ՀԱՅԵՐԸ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՄԷՋ

Օրուան հրատապ խնդիրներէն մէկն ալ Ատրպատականի անկախութեան հռչակումն է:

Մենք, Հայերս ալ ուշի ուշով կը հետեւինք դէպքերուն եւ արդար է մեր հետաքրքրութիւնը:

Արդար, ո՛չ միայն այն պատճառով որ Ատրպատականի մէկ կարեւոր մասը պատմական Հայաստանի մասը կը կազմէ, այլեւ անոր համար որ հոն, երկար տարիներէ ի վեր ունեցած ենք հայ գաղութ մը, կազմակերպուած շրջան մը, հայապահպանման լաւագոյն օրրան մը: Հայ յեղափոխութեան ալ մեծապէս նպաստած է այդ գաղութը, թէ իբրեւ շրջաններու հանգոյց մը եւ թէ իբրեւ հայ փախստականներու ապաստանարան մը:

Դժբախտաբար, թերթին ծաւալը եւ ներկայ պայմանները թոյլատու չեն Ատրպատականի հայութեան վերջին վաթսունամեայ կեանքի մանրամասնութիւնները եւ աշխարհագրական տեղեկութիւններ ներկայացնելու :

Ուստի պիտի գոհանամ շարք մը տեղեկութիւններով:

Ատրպատականի Հայերը համեմատաբար բախտաւոր եղած են Թրքահայերէն, որովհետեւ ազատ մնացած են զանգուածային կոտորածներէ եւ կորստաբեր տեղահանութենէ :

Թրքական հիւպատոսներ եւ գործակալներ միշտ ալ աշխատած են եւ մեծագումար ոսկի տրամադրած են պարսիկ ժողովուրդը լարելու Հայերուն դէմ եւ կոտորածներ յառաջ բերելու համար , սակայն պարսիկ կեդրոնական կառավարութիւնն ու Շահերը ձախողեցուցեր են Թրքական ձեռնարկները եւ դաւերը:

Դեռ 1894—1895 թուականներուն, Նասրէտտին Շահին օրով, Թէհրանի Թուրք հիւպատոսի նախագահութեամբ կազմուած ժողովի մը մէջ կ'որոշուին Պարսիկները Հայերու դէմ գրգռելու միջոցներ:

Թուրք դեսպանը Շահին կը յայտնէ թէ Հայերը Պարսից կառավարութեան դէմ դաւադրութիւն մը կազմակերպած են, մանաւանդ Շահի անձին դէմ :

Շահը Թուրք դեսպանին մտադրութիւնը հասկնալով, կը կանչէ Սադրազամը եւ կը հրամայէ.— «Ինչ՝ Հայերու մասին տարածուած լուրերը եւ Թրքական դեսպանին ապացուցուր Հայերու հաւատարմութիւնը եւ մեր կառավարութեան մէջ անոնց ունեցած օրինակելիկենցաղավարութիւնը»:

Սադրազամը առանց երկար մտածելու, վերդոյուած կը պատասխանէ.— «Վեհ. Շահ, Հայերու մասին տարածուած լուրերը չինծու են եւ ես կեանքովս կ'երաշխաւորեմ Հայերու հաւատարմութիւնը »:

Թէհրանի դեսպանին ձախողանքէն վերջ , գործի կը լծուին նաեւ Սալմաստի եւ Ուրմիոյ Թուրք հիւպատոսները, որոնք կը կազմակերպեն հայկական տարազով եւ Թուրքերէն բաղկացած աւազակախումբ մը, հաւատացնելով թէ Հայեր են:

Շուտով սակայն, աւազակախումբը կը ձերբակալուի եւ կը պարզուի որ՝ աւազակապետը Պարսիկ փախստական մըն է, իսկ անդամները Թուրքեր են, կամակերպուած Թաւրիզի Թուրք հիւպատոսի հրահանգով եւ 300 հնչուն ոսկիով:

Թրքական դաւերը երեւան կուգան նաեւ Թաւրիզի մէջ, ուր Պոլսէն եկած մօլլաներ եւ սոֆիներ, հրապարակով համխլամութիւն կը քարոզեն, խօսելով «Ջհաննամ»ի եւ «Ջիննաթի» մասին, բարձրաձայն յայտարարելով թէ՝ « կեավուրները կոտորելու ժամը հասած է»:

Ճիւաղները կը գործեն նաեւ Արտապիլի, Աստարայի, Մարաղայի եւ ուրիշ շրջաններու մէջ:

Հայ մտաւորականի մը մասնակցութեամբ, Թրքական գործակալներ, Հայու տարազ հագած, Պարսից նուիրական մէկ տօնին առն մզկիթի դուռը կեցած կը ծաղրեն եւ կը հայհոյեն «Շիայի» օրէնքին եւ փողոցէն անցնող սէյիտի մը վրայ տարճանակ կը պարպեն:

Այս եւ այսպիսի բազմատեսակ դէպքերով, Թուրքերը կը ջանան ժամ մը առաջ կոտորել տալ դոնէ Ատրպատականի Հայերը:

Պարսիկ կառավարութիւնը աշալրջութեամբ կը հսկէր ցաւալի դէպքերու առաջն առնելով, բայց եւ այնպէս անպակաս էին նաեւ Թրքական ոսկիներէն կաշառուած պաշտօնեաներ եւ խաներ:

Ու վերջապէս 1897 Մարտ 20ին կը բռնկի Թաւրիզը:

Նոյն օրը, Թուրք կիներ կը յարձակին ռուսական հիւպատոսարանի հայ ծառայի վրայ, շուկային մէջ եւ «Եա՛ Ալի» կանչելով, օգնութեան կը հրաւիրեն ամբոխը:

Ծեծ, թալան ու կողոպուտը կը սկսին:

Մարտ 31ին 3—4 հայկական տուներ կը կողոպտուին եւ կը վնասուին: Շատ մը Հայեր ծեծի, խոշտանգումի կ'ենթարկուին: Բայց շուկայի Հայերը կը յաջողին իրենց տուներն ապաստանիլ:

Ամբոխը կը յարձակի Հայոց գերեզմանատան վրայ, կը քանդէ ու կը տանի դռները, քանի մը դիակներ գերեզմաններէն կը հանուին եւ բացօթեայ կը ձգուին: Հայերը սարսափահար կը լեցուին Ռուսաց հիւպատոսարանը:

« Ամէն միջոց ի գործ դնել, որ վտանգի չենթարկուին իմ հաւատարիմ Հայերը», կը հրամայէ Շահը Վալեաթին (Թագաժառանգին, որ Թաւրիզ կը նստէր):

«Խռովութեանց աղբիւրը յայտնի է»,կը հեռագրէ գահաժառանգը Շահին:

Պարսիկ զինուորներով կը լեցուին հայկական թաղերը, կառավարութեան աղդու միջամտութեան եւ բարեացակամութեան շնորհիւ, խռովութիւնները կը խափանուին:

Թաւրիզի ռուս հիւպատոսը, Պետրով, Թէհրանի դեսպանի հրահանգին համաձայն, կը պահանջէ կատարելապէս կարգը վերահաստատել եւ Հայերու մնասներուն հատուցում տալ, հակառակ պարագային սպառնալով Զուլֆա գնուած ռուս հեծելագունդերը գործի խառնել:

Հիւպատոսը ինքն ալ կը յայտնէ գահաժառանգին.— «եթէ մենք Թուրքիոյ Հայերուն չօգնենք, պատճառը այն է, որ Թրքահայերը մեզի չդիմեցին»:

Այս խռովութեանց ատեն Ատրպատականի նահանգապետը՝ Սմին - Դովլէն, Թէհրան՝ նախարարական ժողովին նախագահելու կանչուած էր : Նորընտիր նահանգապետը, ազդեցիկ եւ կարող Ամիր - Նիզամ, Այրիլ 6ին նոր կը հասնի Թաւրիզ եւ 8ին արդէն վերջ կուտայ խռովութեանց: Հայերը վնասուց հատուցում կը ստանան:

Եւ այդ խռովութիւններէն վերջ պարսիկ կառավարութեան խնամքն ու զուրգուրանքը կ'աւելնան: Զարգացուածները կը պատժուին:

Պարսիկ ժողովուրդի եւ ամբոխի վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցող Մուշտէհիտ եւ բարձրաստիճան պաշտօնեաներ կ'այցելեն Հայոց «խալիֆայ»ին, Առաջն. տեղապահ Եոյսէփ վարդ. Սարաճեանին: Գահաժառանգն ալ Թէհրան մեկնելէ առաջ շնորհակալութիւն կը յայտնէ հայ տեղապահին, որ Շահին կողմէ կը ստանայ պարսկական առաջնակարգ շքանշան, ի վարձատրութիւն Պարսից կառավարութեան մատուցած ծառայութեան:

(1) Ա. ՏԱՐԱԳԻՐ

HARAJ | February 14, 1946